

Микола ГАНЖА,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри образотворчого
та декоративно-прикладного мистецтва,
заступник декана педагогічного факультету
з виховної роботи
Рівненського державного гуманітарного університету

МИСТЕЦТВО ДИЗАЙНУ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЯК ЗАСІБ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті окреслено вплив предметного середовища на формування підростаючої особистості. Зазначено, що гармонійне навколишнє середовище створює особливі умови для розвитку повноцінної особистості, формування соціально-естетичних відносин, естетичної культури, системи відносин до мистецтва, художньої творчості, а також трудової діяльності. Доведено, що дизайн загалом та участь дітей у розробці «світу речей» зокрема створюють особливі умови для задоволення їх інтересів і потреб, формування пізнавальних здібностей як необхідної умови вдосконалення освітнього середовища.

Ключові слова: естетичне виховання, творча діяльність, предметне середовище, мистецтво дизайну, дизайн-діяльність.

В статье подчеркивается влияние предметной среды на формирование подрастающей личности. Утверждается, что гармоничная окружающая среда создает особые условия для развития полноценной личности, формирования социально-эстетических отношений, эстетической культуры, системы отношений к искусству, художественного творчества, а также трудовой деятельности. Доказывается, что дизайн в общем и, участие детей в разработке «мира вещей» в частности создают особые условия для удовлетворения их интересов и потребностей, формирования познавательных способностей как необходимого условия усовершенствования образовательной среды.

Ключевые слова: эстетическое воспитание, творческая деятельность, предметная среда, искусство дизайна, дизайн-деятельность.

The article emphasizes the influence of the subject environment on the formation of a growing person. It is affirmed that the harmonious environment creates special conditions for the development of a full-fledged personality, the formation of socio-aesthetic relations, aesthetic culture, a system of relations with art, artistic creativity, as well as labor activity. And design, the participation of children in the development of the «world of things» creates special conditions for satisfying the interests, needs of the growing personality, the formation of its cognitive abilities, needs that need to be used to improve the educational environment.

Key words: aesthetic education, creative activity, subject environment, art of design, design-activity.

Постановка проблеми. Актуальними питаннями сьогодення залишаються проблеми естетичного виховання і розвитку естетичної культури підростаючого покоління. Особистісна орієнтація сучасної освіти передбачає залучення молоді до естетичного досвіду людства, творчої діяльності як основи естетичного розвитку особистості. У зв'язку з цим важливого значення набуває осмислення конкретних питань естетичного виховання, естетичної діяльності та базових теоретичних засад формування естетичної культури особистості.

Особливе місце у вирішенні вищезначених завдань належить мистецьким, загальноосвітнім, позашкільним навчально-виховним закладам. Аналіз стану виховної роботи в сучасній школі дає підстави стверджувати, що в освітянських колективах неабияку роль відведено спрямуванню учнів на ініціативність і творчість, а також на розвиток потреби у творчості, культурне самовираження вихованців. Актуалізація проблеми виховання особистості стимулює оновлення методики навчання та виховання, забезпечення високого рівня самостійності підростаючої особистості.

Вітчизняні та зарубіжні дослідження доводять, що змістовим підґрунтям естетичного виховання особистості є мистецтво: скульптура, живопис, музика, хореографія, прикладне мистецтво, театр, кіномистецтво тощо.

Нині змістовий синтез мистецтва і технології набуває нової якості – дизайну, сутність якого полягає в художньому проектуванні предметного середовища на засадах гармонійного поєднання краси й доцільності. Завдяки реалізації інформаційно-естетичної, соціально-культурної та споживчо-утилітарної функцій дизайну стає можливим створення гнучкої системи виховання, що враховує не лише суспільні потреби художнього проектування предметного довкілля, а й задовольняє мистецькі запити та інтереси дітей.

Сучасне мистецтво розвивається в органічному поєднанні із потребами народу, багатого на художні цінності минулого. Зокрема, формотворення з урахуванням національної форми і декору дістало назву етнічного дизайну. Українське декоративно-прикладне мистецтво є джерелом розвитку сучасного національного дизайну.

До наших днів збереглися численні пам'ятки народного мистецтва: вишивка, одяг, декоративне ткацтво, художня кераміка, різьблення, вироби зі шкіри, художня обробка металу, які вражають своїми високими художніми якостями.

Завдання суспільства сьогодні – докласти максимум зусиль для розробки вищезначених освітніх та культурних стратегій, адже в подальшому це сприятиме передачі та збереженню культурних і естетичних цінностей, а також рис самобутності, що покликані розвивати і зміцнювати культурне розмаїття світу.

На сучасному етапі актуальними, проте недостатньо розробленими, залишаються, на нашу думку, аспекти етнодизайну як інноваційної форми розвитку традиційного декоративно-прикладного мистецтва. Важливим теоретико-методичним і концептуальним є положення про гармонійне поєднання в сучасному навчально-виховному процесі комплексу таких завдань: художньо-естетичне та ідейно-етичне виховання; навчання вмінням і навичкам, що допоможуть залученню дітей до активної художньо-мистецької діяльності; розвиток сутнісних сил і творчих здібностей вихованців. Вимогам означеної педагогічної мети повинні відповідати всі програми, методичні системи, матеріальне забезпечення навчального процесу, а також підготовка педагогічних кадрів.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Сучасні дослідники проблем естетичного виховання (Д. Джола, О. Дем'янчук, І. Зязюн, Н. Киященко, М. Лещенко, Л. Масол, Н. Миропольська, А. Щербо) вказують на неабияку популярність та багатогранність означеного питання, оскільки воно перебуває під впливом зовнішнього світу з його багаточисельними проявами, що й спонукало нас зосередити увагу на естетико-виховній функції дизайну як такої, що є досить актуальною, однак недостатньо вивченою.

Із метою локалізації проблеми нами було проведено аналіз досліджень у вказаному напрямі. Так, С. Панасюк [6] обґрунтовує формування культури побуту школярів у системі естетичного виховання, В. Ірклієнко [2] аналізує проблему формування естетичної культури школярів у побуті, Л. Маліновська [4] досліджує проблему формування на уроках образотворчого мистецтва дизайнерського мислення, для якого характерне розуміння основних критеріїв гармонійності, відчуття стилю, естетичне відношення до «світу речей». Г. Калініна [10] розглядає питання естетичного виховання школярів на уроках трудового навчання засобами художнього конструювання, а В. Тименко [9] – становлення академічної дизайн-освіти. Зокрема, у підручниках і програмах для школи, а також для магістрів початкової освіти науковець розрізняє поняття «образотворче мистецтво» (живопис, графіка і скульптура) й «архітектонічна творчість» (архітектура, декоративно-прикладне мистецтво і дизайн), визначаючи дизайн як вид архітектонічної творчості, що зумовлений індивідуальними потребами дитини у формотворенні, а також зазначає, що це – дитяче художнє проектування особистісно цінних форм, зумовлених розвивальними середовищами типу: людина – природа (ландшафтний дизайн), людина – техніка (промислово-індустріальний дизайн), людина – людина (дизайн костюма), людина – художні образи (дизайн інтер'єрів), людина – знакові системи (графічний дизайн).

Мета статті – охарактеризувати виховний вплив на особистість дизайну як дієвого засобу естетичного виховання та інноваційної форми розвитку освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап життя України характеризується стрімкими політичними, економічними, духовними змінами. Соціальне оновлення суспільства передбачає й активізацію духовного потенціалу народу. Важко переоцінити значення наочного середовища у формуванні естетичної свідомості особистості, адже перші враження, які людина отримує ще в ранньому віці, виходять не з природи, а з «другої природи», штучної, створеної самою людиною, яка оточує її у власному будинку, кімнаті, серед речей, створених нею, або ж спеціально для неї. Сприйняття доцільності, зручності, злагоженості, симетричності, гармонійності, інформативності покладено в основу формування естетичного ставлення особистості до речей, адже викликає позитивні емоції від самого їх споглядання. При цьому природу людина починає сприймати естетично набагато пізніше, ніж речі.

Чи реалізуються ці принципи в педагогічній практиці сучасної школи? Теоретики визначають завдання досить конкретно, а от на практиці... Проаналізуємо слова письменника та журналіста В. Ліпатова: «Вчительська! Хто не знає цих кімнат у школах. У них зазвичай стоїть кілька обідраних фанерних шаф, завалених зверху зношеними географічними картами, старими класними журналами, зошитами, підручниками і різнокаліберними, сірими від пилу глобусами...» [3, с. 38]. На превеликий жаль, такий інтер'єр можна побачити сьогодні в багатьох школах. Про яке естетичне виховання можна говорити, якщо вчителі в «шкільному» побуті демонструють учням подібні приклади ставлення до речей – своїх «знаряд праці»?

Повсякденне життя людини проходить серед «світу речей», які оточують її повсякчас: одяг та різноманітні прикраси, кухонне приладдя та посуд, побутові прилади (телевізор, комп'ютер, пральна машина, різноманітні інструменти тощо), меблі тощо. Однак при цьому не варто забувати про інтер'єри приміщень, призначених для комфортного життя людини, зовнішній простір – вулиці, площі, майдани, «архітектуру малих форм» – найрізноманітніші споруди, що супроводжують людину на вулиці (урни, кіоски, освітлювальні стовпи, рекламні щити, вивіски тощо), а також транспортні засоби – автомобілі й трамваї, наземні й підземні потяги, літаки і кораблі. Все це, за правильно організованих педагогічних умов, не лише можна, а й, на нашу думку, необхідно використовувати як засоби естетичного виховання.

Можливість духовної дії «світу речей» не зводиться лише до здатності тішити людину. Йдеться, зокрема, про здатність «натхненних речей» створювати особливий психологічний мікроклімат, необхідний у кожній конкретній життєвій ситуації, та сприяти органічному, легкому й радісному виконанню людиною щоденних справ завдяки цим речам. В одних випадках наочна обстановка повинна пробуджувати в людей відчуття урочистості, значимості, піднесення, а в інших – інтимності, ліричності та загишки; в одних випадках вона повинна душевно налаштовувати людину до відпочинку і радості,

а в інших – до зосереджених занять тією чи іншою важливою справою; в одних випадках вона допомагає людині залишитися наодинці із самим собою і віддатися роздумам, а в інших – закликає до спілкування з людьми. Створене зусиллями дизайнерів сприятливе оточення, уособлюючи красу, витонченість, іноді – величність, елегантність, володіючи певними естетичними якостями, здатне налаштувати душі людей на потрібний у даній ситуації емоційний лад. Крім того, будучи носієм духовних цінностей і породжуючи в душі людини відчуття задоволення, радості, спокою, воно активізує її загальне світосприйняття й, одночасно, впливає на поведінку. В цьому можна легко переконаватися, звернувшись до власного життєвого досвіду. Обмежилося трьома простими прикладами.

Рівнянам та гостям міста неодноразово доводилося приємно дивуватися з незвичної чистоти підземного центру на вулиці Соборній, що досягається без жодних загрозливих написів і штрафів. Це пояснюється тим, що урочиста краса дисциплінує перехожих, змушуючи їх поводитися відповідним чином, на відміну, наприклад, від того, як багато хто з них поводить у непривабливих, закопчених, брудних підземних переходах. Інший приклад – поведінка людини за святковим столом, накритим гарною скатертину, красиво сервірованим, прикрашеним квітами, і її ж поведінка в занедбаному закладі. Третій приклад – вплив красивого одягу, що приносить задоволення людині, яка його носить, на поведінку, манери, навіть ходу.

Таким чином з'ясовується, що краса речей, які оточують нас у повсякденному житті, безпосередньо впливає не лише на наше самопочуття, настрої, підвищує життєвий тонус, а й психологічно спрямовує та оптимізує наші дії. Якщо людину з раннього дитинства в побуті оточує красива обстановка, якщо речам притаманна естетична краса (вони не повинні бути дорогими і рідкісними, а навпаки, справжня краса найчастіше буває властива простим, дешевим речам, зробленим зі звичайних матеріалів, а дороге й екстравагантне так само часто відповідає помилковим, вульгарним уявленням про красу), то дитина привчається, з одного боку, цінувати речі, а разом із ними – вкладену в них людську любов, а з іншого – вона долучається до культури поведінки, що відповідає рівню культури виготовлення цих речей. Так формуються гармонійні відносини між людиною і навколишнім світом, які є однією з найважливіших ознак естетичної культури побуту і до створення яких батьки повинні прагнути, відповідним чином організовуючи наочне середовище життя своїх дітей, починаючи з раннього віку.

Усе вищезазначене значною мірою відноситься і до наочної організації шкільного побуту. Зрозуміло, що характер речей при цьому інший, ніж удома. Справедливо зауважує Н. Дьоміна: «В архітектурній побудові інтер'єрів, в прикрасах стін класів і коридорів, і в стилі меблів, і в шкільному начинні емоційно-естетична спрямованість повинна поєднувати інтимність і строгість, відчуття затишку з атмосферою ділового робочого життя» [1]. Тому планування шкільних будівель, їх оформлення, проектування учнівських меблів, виготовлення навчальних посібників – важливе завдання для дизайнерів.

І чим краще вирішується це завдання, тим спокійніше й гармонійніше почуватимуться діти в школі, тим ефективніше здійснюватиметься формування їх естетичної свідомості.

В Україні, зокрема і на Рівненщині, є чимало прикладів високої естетичної культури будівництва та оформлення шкіл. Це – і Балахівська школа-ліцей, і Любомирський аграрний ліцей. Отже, підняте нами питання є актуальним для нашої молоді держави.

Охарактеризована нами здатність речей не лише задовольняти практичні потреби людини, а й впливати на її духовно-психологічні імпульси, пояснює прагнення особистості піддавати цілеспрямованому естетичному аналізу не лише зовнішнє середовище, а й власний вигляд, адже одяг має не лише утилітарне значення, а й художньо-образне та естетичне – він «представляє» людину (згадаймо прислів'я: «За оджею зустрічають ...»), підкреслює її характер, смаки, самооцінку, професію, соціальне становище. Разом із тим, одяг допомагає органічному й психологічному «входженню» людини в ситуацію (скажімо, темне строге вбрання учасників траурної церемонії, фрак диригента оркестру, парадний мундир військовослужбовця, скромний і строго функціональний спецодяг лікаря, стюардеси...). Зрештою, краса, витонченість, елегантність одягу викликають відчуття естетичного задоволення і в того, хто його носить, і в тих, із ким людина спілкується. Все це визначає культурно-естетичний потенціал одягу, змушує визнати його неабияку роль у формуванні естетичної культури, починаючи з раннього дитинства.

У ході вивчення сучасного стану проблеми у виховній практиці ми переконалися, що потрібно враховувати і вплив такого соціально-психологічного й естетичного механізму, як мода. Хай там як, але діти також підпадають під вплив моди, а отже, естетичне виховання повинне включати позитивні моменти, укладені в ній, відкидаючи все негативне.

Специфічна проблема, що постає сьогодні перед школою, – наявність форменого одягу. Шкільна форма, якщо вона гарно і професійно змодельована, має власний естетичний потенціал, а вчителі повинні допомогти виявити його учням, пробуджувати в них естетичне ставлення до форменого одягу на власному прикладі (наприклад, уведення форми для вчителів започатковано у Тарасівській загальноосвітній школі на Вінниччині). Проте, якщо шкільна форма, як і будь-яка інша, ставить акцент на тому, що об'єднує велику групу людей і одночасно відрізняє її від інших соціальних груп, то неформений, приватний одяг, навіть якщо він відповідає нормативам моди повинен акцентувати неповторність людини, виражати її особистий смак та ідеали, самосвідомість і самооцінку. При цьому кожна людина (насамперед дівчата, які опановують уміння шити, вишивати, в'язати) здатна індивідуалізувати своє вбрання власними зусиллями, і самодіяльність дітей у цьому напрямі слід усіляко заохочувати і підтримувати.

Прагнення до максимального естетичного вираження сприяє тому, що людина піддає естетичній «обробці» своє тіло, бажаючи усунути або хоча б «пом'якшити» певні його недоліки, сподіваючись підсилити таким чином наявні позитивні якості. Неабияке значення при цьому відведено зачісці, косметиці, фітнесу, шейпінгу, лікувальній фізкультурі, що спрямовані на виправлення природних дефектів і недоліків.

Варто визнати, що використання означених вище засобів навіяне соціальною структурою суспільства та особливостями його свідомості. Так, у далекому минулому хірургія іноді сприяла спотворенню, а не естетизації людини (згадаймо хоча б широко відомий у минулому спосіб деформації жіночої фігури за допомогою корсетів). У наш час надмірне, грубе використання косметичних засобів також не прикрашає людину.

Неабияке значення у житті людей, особливо жінок, відіграють різноманітні прикраси – намиста, сережки, браслети, обручки, брошки та ін. Носіння цих прикрас сягає своїм корінням сивої давнини, коли вони мали релігійно-магічне значення (амулетти, талісмани, обереги часто служили знаками приналежності людини до певного роду чи племені або були свідченням її соціального становища (шаман, вождь, жрець, монарх, гетьман, посол та ін.) чи особистих заслуг (ордени, медалі, значки та ін.). Естетичне значення давніх прикрас сьогодні втратило свої початкові, культові, семіотичні (знакові) функції, зберігаючись у вжитку найчастіше як об'єкти естетичного призначення – прикраси в прямому значенні цього слова.

Характер прикрас, їх композиція, матеріали, форма, використання – соціально обумовлені та завжди мають конкретний соціально-психологічний сенс. Проте власне естетичне значення прикрас, яке в нашій культурі поступово очищається від усіляких на шарувань, полягає в тому, що вони підвищують загальну естетичну дію зовнішнього вигляду людини.

Тяга прикрашати себе і своє оточення притаманна не лише дорослим, а й дітям різного віку, а тому безглуздо перешкоджати прагненню хлопців і дівчат підвищувати свій естетичний потенціал за допомогою будь-яких доступних їм засобів дизайну. Завдання батьків, учителів, вихователів – сформувати у них хороший смак, розвинути справжнє естетичне ставлення до прикрас.

Особистість людини формується в особливій атмосфері радості творення власного буття. Зрозуміло, що нав'язати авторитарно цю повсякденну радість буття, радість єднання зі світом людей неможливо. Можна лише допомогти дитині відшукати той необхідний резонанс душі, який є неабияким чинником творення неповторної особистості. А для цього важливо постійно активізувати всі три сфери духовного життя дитини (емоційну, інтелектуальну, вольову), прагнути забезпечити органічну єдність думки, почуттів, дій.

Найважливішим дидактичним компонентом для розвитку уяви, фантазії має стати художньо-розвивальне, предметно-стимулююче середовище, що забезпечить формування сенсорної цілісності учнів. У природному чи рукотворному довкіллі слід формувати ситуації вибору особистісно ціннісного змісту навчання, адже предметно-розвивальне довкілля значно ефективніше, якщо воно задумується, проектується у зображеннях та оформляється власними виробами дітей. Закономірності предметного формотворення відображено у мистецтві дизайну, що й сприятиме їх естетичному вихованню.

Висновок. Отже, естетичне виховання особистості вимагає створення сукупності предметно-розвивальних середовищ як важливої зовнішньої

педагогічної умови. Підготовка зовнішнього інформаційно-педагогічного середовища, сприятливого для естетичного виховання особистості, має відповідати потребам внутрішнього інформаційно-особистісного середовища.

Варто відзначити можливість і необхідність включення естетичного аспекту дизайну в цілеспрямовану педагогічну діяльність учителів незалежно від того, який предмет вони викладають: рідну мову чи світову літературу, математику чи фізкультуру, природознавство чи музику, образотворче мистецтво чи технології. Кожній галузі знань, як і кожній сфері практичних умінь, притаманний власний естетичний потенціал, який не лише може, а й повинен розкриватися для засвоєння дітьми відповідних знань і умінь, аби у майбутньому це стало для них радісним відкриттям, способом прояву власних творчих зусиль. А це, як відомо, вимагає актуалізації теорії і практики мистецтва дизайну в освітньому середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Демина Л. М. По законам красоты: эстетика труда : кн. для уч-ся ст. кл. / Л. М. Демина. – М. : Просвещение, 1990. – 204 с.
2. Ірклієнко В. С. Формування естетичної культури молодших школярів у побуті : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / В. С. Ірклієнко. – К., 1993. – 145 с.
3. Липатов В. Повесть без названия, сюжета и конца / В. Липатов // Новый мир. – 1978. – № 4. – С. 38.
4. Малиновская Л. П. Вопросы формирования дизайнерского мышления на уроках изобразительного искусства в начальных классах: постановка проблемы и поиск путей ее разрешения / Л. П. Малиновская. – Т., 1993. – 181 с.
5. Нестеренко О. И. Краткая энциклопедия дизайна / О. И. Нестеренко. – М. : Искусство, 1994. – 205 с.
6. Панасюк С. Л. Формування культури побуту молодших школярів у системі естетичного виховання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / С. Л. Панасюк ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2007. – 227 с.
7. Руденченко А. А. Теоретичні і методичні засади навчання етнодизайну студентів у вищих мистецьких навчальних закладах : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.02 / А. А. Руденченко – К., 2017. – 427 с.
8. Сніжко В. Етнодизайн як українська світоглядна структура / В. Сніжко ; редкол. : М. І. Степаненко та ін. – Полтава : Полтавський літератор, 2012. – Кн. 2. – 429 с.
9. Тименко В. П. Початкова дизайн-освіта: теорія і практика формування конструктивних умінь особистості : монографія / В. П. Тименко. – К. : Пед. думка, 2007. – 381 с.
10. Эстетическое воспитание младших школьников на уроках трудового обучения средствами художественного конструирования / сост. Г. П. Калинина. – Свердловск, 1984. – 157 с.
11. Niethammer L. Kollektive Identitat. Heimliche Quellen einer unheimlichen Konjunktur / L. Niethammer. – Reinbek bei Hamburg, 2000. – S. 224–313.

Дата надходження до редакції: 29.01.2018 р.